

**МЕТАФОРИК МАЪНО ВА ОБРАЗЛАРНИ ТАСВИРЛАШДА ЖАМОЛ
КАМОЛ МАҲОРАТИ**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022>.

Акрамова Сураё Ренатовна,

бошлангич таълим назарияси кафедраси ўқитувчиси, Бухоро давлат университети

Аннотация. Биз мақолада бир-бирига ҳамоҳанг, бир-бирини тўлдириб ҳозирга қадар алоқада бўлиб келаётган ўзбек-тожик лексемаларининг шоир Жамол Камол ижодида қай даражада фойдаланилгани, қандай лугавий-услубий вазифани бажаришидаги хизматига тўхталамиз. Биз тадқиқотда бир-бирига ҳамоҳанг, бир-бирини тўлдириб ҳозирга қадар алоқада бўлиб келаётган ўзбек-тожик лексемаларининг шоир Жамол Камол ижодида қай даражада фойдаланилгани, қандай лугавий-услубий вазифани бажаришидаги хизматига тўхталамиз.

Калит сўзлар. Жамол Камол, лексема, ўзбек-тожик, метафорик, образ, тасвир.

**МАСТЕРСТВО ДЖАМАЛЯ КЕМАЛЯ В ИЗОБРАЖЕНИИ
МЕТАФОРИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ И ОБРАЗОВ**

Акрамова Сураё Ренатовна,

преподаватель кафедры теории начального образования Бухарского государственного университета

Аннотация. В данной статье мы остановимся на том, в какой мере узбекско-таджикские лексемы, до сих пор гармонирующие и дополняющие друг друга, используются в творчестве поэта Джамала Камала, и какую роль они играют в лексико-методической задаче. Остановимся на том, в какой мере будущие узбекско-таджикские лексемы используются в творчестве поэта Джамола Камала, и на их роли в выполнении лексико-методических задач.

Ключевые слова. Джамал Камал, лексема, узбекско-таджикский, метафорический, образ, образ.

**MASTERY OF JAMAL KEMAL IN DEPICTING METAPHORICAL
MEANINGS AND IMAGES**

Akratova Surayo Renatovna,

Lecturer, Department of Theory of Primary Education, Bukhara State University

Abstract.. In this article, we will focus on the extent to which Uzbek-Tajik lexemes, which are still in harmony and complement each other, are used in the work of the poet Jamal Kamal, and what role they play in the lexical and methodological task. Uzbek-Tajik lexemes are used in the works of the poet Jamol Kamal, and on their role in the performance of lexical and methodological tasks.

Keywords. Jamal Kamal, lexeme, Uzbek-Tajik, metaphorical, image, image.

Жамол Камол шеърларида ўзбекча-тожикча сўзларнинг семантик майдони хилма-хил ва ранго-ранг лексемалардан иборатлиги эътиборимизни тортади. Икки тилнинг энг сара бирликларини ўз ўрнида маҳорат билан мисраларга сингдириши икки тил дарёси тубидаги инжу гавҳарларини гаввосдек илиб адабиёт оламини баҳраманд этаётгандек назаримда.

Бугунги кунда бир нечталаб чет тилларини ўрганиб, хориж тилида бийрон-бийрон сўзлаётган фарзандларимиз она тилимизнинг сержило,бой заҳирасидан хабардормикан.

Ёки ўзи биладиган бир ховучгина, ғарибгина сўз бойлигига андармонлиги туфайли ҳам китоб ва миллий адабиёт, миллий тилдан бегоналашаётгандир. Ҳар бир халқнинг дунё тамаддунида бошдан кечирганлари сабаб унутилган, истеъмолида фойдаланилмаётган сўзлари бўлиб, ўз она тилимиз ҳам бундан мустасно эмас. Тўғри, ҳар бир миллатнинг тамаддун туфайли унутилган, истеъмолдан чиққан сўзлари бўлади. Она тилимиз ҳам бундан холи эмас.

ЎзЖТУ доценти, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист “Маънавий ҳаёт” журналидаги мақоласида сўз ҳақида жуда ҳақ иборани ишлатади: “Сўзнинг жони бўлмаганда одамни гоҳ ўлдириб, гоҳ тирилтирармиди? Атроф-жавонибга мундай сер солиб қаранг: кимнингдир оғзидан чиққан, сиз аллақачон айтмай қўйган биргина ширин калом вужудингизга нурдай сингиб, бекиёс рухий қувват бахш этганини пайқайсиз. Ана ўшанда хотиранинг қайсидир бир пучмоғида болаликми тирилиб рўбарў келади. Сизга қамти турган ўтмиш бобо-момонгизнинг овози. Ҳа-ҳа, унутилган сўз – дуоталаб рух.”

Шоир Жамол Камол шеърларидаги бир-бирига бақамти келтирилган ўзбек-тожикча сўзлар луғат қатларидагина ётган, ҳадеганда кўзга кўринавермайдиган, тилга тушмайдиган сўзларимизни ёдга солаётгандек.

Тўлқин каби тўш урмоқда

Томирларда қон...

Тўш урмоқда (ўзб.ёки бермоқ) – тилимизда шаклдош сўз бўлиб,

1) тўшини теккизмोक, бағрини бермоқ

2) бирор юксакликка етмоқ, уринмоқ

3) шв. тенқур; дўст, ўртоқ маъноларини ифодалаб келади. Мисрада 1 кўрсатилган маъносини ифодалаш учун хизмат қиляпти. Ўз ўрнида метафорик маъно касб этган. Чунки тўшини теккизмोक, бағрини бермоқ бирикмаси асосан инсонга нисбатан, баъзи ҳолларда ҳайвон, парранда ҳолатини ҳам ифодалашга хизмат қиляди. Аммо мисрада қонни тўлқиндек томир деворларига бағрини беряпти, тегяпти маъносида ишлатилган. Ҳар қандай лексеманинг асл аташ маъноси матндан ташқарида, яқка ҳолатда олинганда ўрганилса, унинг бошқа ўринда маъно кенгайиши фақат матн таркибида бошқа сўзлар ёрдамида англашилади.

Бирикманинг метафорик маъно касб этишига келсак, метафора-нутқий ҳодиса бўлиб, сўзнинг қайси ўринда, нима мақсадда қўлланилишидан англашилади. Метафорик маъно азалдан нутқнинг тасвирийлиги ва таъсирчанлигини таъминлаш учун хизмат қиладиган воситалардан бири саналиб, сўзнинг кўчма маъно ифодаланишидан юзага келади. Сўз маъноси кўчишининг ир неча турлари бўлиб, метафора, метонимия, синекдоха каби бир неча турлари тилшунослик илмида кўчимлар ёки троплар номи билан юритилади. Сўзнинг кўчма маъно касб этиши, у қайси усулдаги кўчим орқали юзага келишидан қатъий назар, бадий нутққа эмоционаллик, экспрессивлик, таъсирчанлик, образлилик каби муҳим жиҳатларини очиб беради. Сўзнинг кўчма маънода қўлланилиши шоир хиссиётларининг аниқ очиб берилишига, нутқ ранг-баранглигини таъминлаш билан бир қаторда нутқ вазиятини аниқлаштириб беради. Шоир Жамол Камол шеърларида ҳам образлиликни яратишда, сўз имкониятини акс эттириш мақсадида фойдаланилган. Метафора – нарса-предмет ёки, воқеа-ҳодиса, борликда мавжуд бўлган белги-хусусиятлар ўртасидаги ўзаро ўхшашликка асосланган маъно кўчиш усулидир. Тилшуносликда метафора ҳақида жуда кўп тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, унинг асосий моҳиятида ўхшатиш-қиёслашдан иборат мантикий тушунча ётганлиги айтилади.

М.Мукаррамовнинг “Ўзбек тилида ўхшатиш” китобида бундай ёзган: “Метафора ва ўхшатишда икки предмет ёки ҳодиса маълум бир белги асосида бир-бирига қиёсланади. Аммо ўхшатишда қиёсланаётган нарса ва ҳодиса лексик бирликлар билан ифодаланиб, сўзлар тўғри маънода қўлланилади. Яъни ўхшатиш-ўхшатилувчи объект, ўхшовчи

образ ва ўхшатма белгидан иборат бўлиб, уч компонентли ёки ўхшатиловчи объект ва ўхшовчи образдан таркиб топиб, икки компонентли бўлади. Метафора эса фақат ўхшовчи образнинг ўзидан таркиб топади ва ўхшатиловчи объект, ўхшатма белгини ўзида кўчма маъно англата олади”. [1]

“Метафорани яширин ўхшатиш дейиш ҳам мумкин. Аммо у оддий қиёсдан фарқ қилади. Агар оддий қиёс ҳам доим асосий икки аъзодан ташкил топса (яъни нима қиёс қилинади, нима билан қиёс қилинади-қиёс қилинувчи ва қиёс қилинадиган предмет), метафорада фақат иккинчи аъзо-ўхшатирилган нарса қолади, ўхшаган нарса туширилади, лекин у контекстан очик сезилиб туради, демак, метафорада тасвирланаётган предмет ана шу иккинчи аъзо орқали идрок қилинади”. [2]

Тер ва қуёш оғушида

дарёчи инсон,

Ҳансирайди...ҳаммасидан

қоялар-тўзон. (Ж.Камол. Аср билан видолашув)

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида оғуш (ф.-кучоқ,бағир; қўйин, кўкрак; кўкс) маъноларини ифодалаш келтирилади. Матнда инсонга нисбатан ишлатиладиган оғуш лексемасининг тер ва қуёш предметига тегишли ҳодиса сифатида берилиши кузатилади.

Иккинчи мисрада қўлланган тўзон лексемаси тилимизда қўйидаги маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади: 1) ҳавога кўтарилган, тўзғиган хас-хуш ва бошқа майда нарсалар аралашган чанг ; 2) нарса бетига,сатҳига қўнган, инган нарса; гард-ғубор, чанг.

Шоир ижодида кузатилаётган ушбу лексема тўлиқсиз бирикма ҳолатида келтирилиб, вазн талабидан келиб чиқиб қоялар-тўзон шаклида қўлланилиб, аслида тўзон бўлди маъносини ифодалашни назарда тутган. Қоялар-тўзон сўзлари синтактик сатҳда эга ва кесим орасида ўхшашлик маъноси мавжуд бўлиб, от кесим таркибида кесимлик шакли мавжуд бўлмаса, тире қўйилиши қондасига биноан келтирилган. Энди қояларнинг тўзиб кетиши, чангдек майда ҳолга келиши муболағавий ўхшатиш асосида метафорик семани юзага чиқаради.

Бадий метафораларда услубий бўёқдорлик жуда кучли таъсирчанликни келтириб чиқаради. Бадий метафоралар сўзлашув нутқда кам ҳолатларда қўлланилиб, ижодкорнинг индивидуал услубига хослиги билан ҳам ажралиб туради.

Оғочлар жим, хаёлчан,

Кучмиш орзу,ҳаяжон... (“Баҳорда бир кун”, Ж.Камол. 1 жилд, Аср билан видолашув).

Оғоч-асл туркий тилга мансуб сўз бўлиб, унинг бугунги кунда форс-тожик тилига мансуб дарахт варианты кенг қўлланади. Оғоч шакли истемолдан чиқиб, архаиклашган дея оламиз. Тилшуносликда ўзлашган қатламга мансуб сўзлар ўз қатламга мансуб сўзлар истемолда мавжуд бўлмаса, доминантлик даражасига кўтарилиши учрайди. Дарахт лексемасига нисбатан худди шу ҳолатни эътироф эта оламиз.

Оғоч айнан дарахт, қадимги туркий тилда ёғоч, хода маъноларини ифодалаб, дарахт-форс-тожикча ниҳол, бута, тана қўйиб, шох ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик сифатида изоҳланади.

Оғоч сўзи бугунги кунда лексикологиянинг эскирган қатламида мансуб бирлик сифатида қаралади.

Оғочга нисбатан жим ва хаёлчан туриш образининг яратилиши шоир кечинмасини ҳавола этишга қаратилган бўлиб, метафоранинг бундай бадий кўриниши воқеликни образли тасвирлаш хусусиятига эга бўлиб, бадий матнда қаҳрамонларнинг ҳис-туйғуларини, характер -ҳолатини таъсирчан, ёрқин бўёқларда аниқ ва ихчам ифодалашга хизмат қилади. Айнан эскирган туркий тилга мансуб оғоч лексемасидан фойдаланиш ҳам кексалик билан вобаста вазминлик, сокинлик маъноларига монанд келтирилаётгандек. Дарахтнинг “кексалиги” ни очиб бериш учун шоирнинг ўзига хос маҳоратини юзага

чиқаради. Кўринадики, метафоралар ёзувчининг сўз қўллашдаги индивидуаллигини кўрсатувчи муҳим воситадир.

Кучмиш орзу, ҳаяжон.

Мисрада оғочни орзу, ҳаяжон кучиши баҳорий энтиқиш, ҳаётга янги руҳ, янги назар билан қараш, янгиланиш ҳолатини очиб беришда метафорик кўчим орқали китобхонга етказилади. Чунки метафоралар бадиий адабиётда нутқнинг бошқа воситаларига нисбатан кенг миқёсда қўлланилади ва турли нутқий имкониятларни вужудга келтиради.

Зеро, “Тилшуносликда мазмун жиҳатдан метафораларнинг уч тури, яъни одатий метафоралар, синестетик ва жонлантириш метафоралар фаркланади.” [3]

Жамол Камол шеърларида метафораларнинг бу уч турини ҳам кўриш мумкин.

Юқорида келтирилган биргина мисранинг ўзидаёқ бу ҳолатни учратамиз.

Кучмиш орзу, ҳаяжон...

Орзу, ҳаяжон инсоннинг руҳий ҳолатидан келиб чиқиб, ҳис этиш сезгиси орқали идрок этилса, кучиш, кучоқламоқ тери орқали сезги асосида амалга ошадиган ҳаракатни билдиради. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида шундай изоҳланади: кучмоқ-кучоғига олмоқ; кучоқламоқ; кўчма маънода ўраб олмоқ, қопламоқ, чулғамоқ, камрамоқ, эришмоқ, қозонмоқ маъноларини англатиш учун ишлатилиши айтилади.

Оғочнинг жим,хаёлчан ҳолатда орзу ва ҳаяжон(ҳис этиш) кучиши (тери орқали сезиш) синестетик метафора деб юритилади.

“Бир сезги аъзоси билан билинадиган белгини англатадиган сўзни бошқа сезиш аъзоси билан билинадиган тушунчага нисбатан қўллаш йўли билан юзага келадиган кўчма маънолар (улар тилшуносликда синестетик метафоралар деб юритилади)”. [4] Мисрада орзу, ҳаяжон кучиши бирикмаларидаги тушунчалар шу сабабли ҳам бир-бири билан тўғридан-тўғри бирикмайди, бу сўз бирикмаси ҳам ноодатийдир. Аммо шоир Жамол Камол бу сўзларни ўзаро боғлаб, бетақрор бир образ яратади. Бунда кучмоқ сўзи ўз аниқ маъносидан узоқлашиб “чулғамоқ” кўчма маъносида келган ва орзу, ҳаяжон сўзлари билан ҳиссий ҳолатни умумлаштириб бадиий тасвир юзага келишига асос бўлган. Бундай синестетик метафорага асосланган бирикмалар ўзининг ноодатийлиги билан ўқувчи диққатини ўзига тортади. Синестетик метафоралар Жамол Камол ижодида “ҳар қадамда” учрайдиган ҳодисалар сирасига киради. Жумладан,

Беркинар, сўнг қўшиғин-

Сел бошлар сирли, бўғиқ...

Бир номаълум соғинч кезар танамда...

Борлиғим ўрарди ҳадик-ҳаяжон,

Ўрмалай бошларди бағримда ваҳим...

Аммо менинг кўнглим ранго- ранг порлоқ...

Қалб билан мунаввар кўнгил шишаси... [5]

Тилшуносликда метафоралар таркибидаги сўзлар ўзаро зид, бир-бирига мутлақо қарама-қарши бўлиши ҳам мумкин. Бундай бирикмалар адабиётда “оксимарон ” ҳам деб юритилади. Жамол Камол ижодида кўплаб бундай бирикларга дуч келамиз:

Наҳот, ғофил қолдинг, эй кекса очун?

Наҳотки, ғафлатда муз қотдинг, қуёш? Муз ва қуёш икки номутаносиб семанинг бирлашуви бўлиб, тилшуносликда бундай номутаносиб семантик бирикларнинг ёнма ён келишининг экспрессив самараси, айниқса, шеъринг бадиий мағнларда кенг миқёсда учрайди. Ўз навбатида семантик жиҳатдан мантқан бир-бирини тақозо этмайдиган, яъни номувофиқ лексемаларнинг бирикуви турли стилистик мақсадни ўзида ташийдиган. Худди шундай сўз бирикмалари деривацияси жараёнида тилда мавжуд бўлган грамматик, лексик қоидаларнинг бузилиши, тил меъёрларидан узоқлашиш, оксиморон ҳодисасини юзага келтирувчи асосий омил саналади. Шу ўринда айтиш жоизки, бундай номувофиқ семантик

бирикувнинг айнан поэтик асарда қўлланиши шоирнинг ички руҳий кечинмаларини, воқеликдаги қарама-қаршилик, ҳаётий мураккабликларни имкон қадар батафсилроқ ҳамда аниқ баён қилиш шароитини туғдиради.

Кўзимиз булоғи қайнаган шу тоб,

Ҳасратнинг шу қора, ёниқ айёми..

Шоир ҳасрат лексемасини қора ва айём каби бир-бирини инкор этувчи тушунчалар билан бириктириш орқали ўз ҳиссиётини ёрқинроқ очиб беришни назарда тутади.

Юрагингда тотли ғам,

Юзингга ёғар шабнам.

Тотли ғам номувофиқ семантик бирикув нутқ вазиятидан ажратиб олиб қаралганда мантиққа зид келаётгандек туюлади. Лекин бу ҳолатни мазмунан мос бирикмаларга кирита оламиз, яъни маълум нутқий вазиятлар коммуникация, мулоқот жараёнида, матн шароитидан келиб чиқиб семантик номутаносиблик белгилари йўқолади, чунки бирикма компонентларининг қайсидир биттасида маъно кўчиши рўй бериб, янгидан маъно касб этган семантик белги идрок қилинаётган ҳодиса, ҳолат ёки предметга мазмунан мослашади. Бироқ ҳар қандай турдаги метафорик маънолар образлилик ва таъсирчанликни ошириш учун омил бўлавермайди.

Хулоса қилиб айтганда, метафорик маънонинг ҳақиқий бадий услубий вазифаси унинг қайтарилмаслиги, ижодкорнинг индивидуаллиги, билан белгиланади. Чунки, бадий метафораларда нарса-ҳодиса, белги кабиларни характерлаш, чоғиштириш каби ҳолатлар мавжуд бўлади.

Адабиётлар

1. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: Фан, 1976. б 11
2. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент: Фан, 1977.
3. Йўлдошев М. Чўлпон сўзининг сирлари.-Тошкент:2002,73-бет
4. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти.-Тошкент:2009, 2-нашр
5. Жамол Камол. Аср билан видолашув. Сайланма I жилд, Т.: Янги аср авлоди.2018.